
WIDENER
HN JCC6 3

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY

DE WIJSBEGEERTE,

DEN MENSCH MET ZICH ZELVEN VERZOENENDE.

REDEVOERING

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT

AAN DE

[illegible]

UITGESPROKEN

DOOR

Mr. C. W. OPZOOMER.

TE LEIDEN,
BIJ J. H. GEBHARD EN COMP.

1846.

DE WIJSBEGEERTE,

DEN MENSCH MET ZICH ZELVEN VERZOENENDE.

DE WIJSBEGEERTE,

DEN MENSCH MET ZICH ZELVEN VERZOENENDE.

REDEVOERING

TER AANVAARDING VAN HET HOOGLEERAARSAMBT

AAN DE

UTRECHTSCHE HOOGESCHOOL

UITGESPROKEN

DOOR

MR. C. W. OPZOOMER.

TE LEIDEN,
BIJ J. H. GEBHARD EN COMP.

1846.

GEDRUKT BIJ J. G. LA LAU.

Slechts een enkel woord tot Voorrede. Want er zou eene geschiedenis en een stelsel der wijsbegeerte worden gevorderd, zoo ik al het gesprokene wilde ontwikkelen en volkomen toelichten, zoo ik al de gevolgen wilde opgeven en mij tegen die resultaten verdedigen, die anderen er misschien uit afleiden. Mijn eenig doel met deze uitgave was openlijk rekenschap af te leggen van de wijze, waarop ik mijne taak heb begonnen. Is het groote doel van ons leven alleen door zamenwerking te bereiken, dan zeker moeten wij weten, hoe ieder onzer arbeidt. Had ik een andere bedoeling, ik zou datgene, wat voor uiterlijke voordragt bestemd was, en van haar kracht en leven ontving, niet daar overbrengen, waar het van die bondgenoot verstoken is.

Maar is het wel raadzaam, zijne overtuiging met nadruk en vastheid uit te spreken, als men zelf nog zoo veel vorming noodig heeft? Ware het niet beter, den kring dier vorming geheel rond te loopen, en een leeftijd af te wachten, waarop naar de leer der ondervinding de indrukken van buiten minder levendig wor-

den opgenomen, en men het eens verkregene minder gemakkelijk verandert en verwerkt? Al erken ik de kracht dier bedenking, toch schijnt ze mij ongenoegzaam. Of mogen wij onze overtuiging eerst dan krachtig handhaven, wanneer zij niet meer voor een nog betere wijken kan? Waar zijn de grenzen onzer voorbereiding? waar het standpunt, dat ons regt geeft tot den uitroep: ik heb mijn werk voltooid. Waarom zouden wij huiveren, op ons het woord toepasselijk te maken, dat HEGEL *eens van* SCHELLING *sprak: »Hij is ontwikkeld voor de oogen van het publiek." Ik weet het, velen schamen zich, als zij vroegere meeningen moeten herroepen, of deinzen zelfs voor die herroeping terug en zoeken uitvlugten, maar ik weet ook, dat die naar waarheid tracht een anderen weg betreedt. Geen schaamte bedekt hem, waar hij erkent gedwaald te hebben, maar heilige vreugde, dat hij zijne dwalingen leerde inzien en tot herstelling in staat is. Of zoudt gij blozen, gij, die als een krachtig man voortwandelt, zoudt gij blozen bij de gedachte, dat eens uwe voeten wankelden, en gij hulp en leiding noodig hadt? Velen zijn er, die het zich tot eere rekenen, als zij kunnen zeggen: ik ben nog dezelfde gebleven als toen ik begon; maar voor ons zou het schande zijn, als wij aan het eind onzer loopbaan moesten belijden: wij zijn nog dezelfden als vroeger, nog even zwak en onvolmaakt, nog even klein van moed, waar het de zaak van waarheid en deugd geldt, nog even weinig gevorderd in kennis en in verloochening van ons zelven. Onze kroon en onze roem zal het zijn, als wij eens van ons kun-*

nen getuigen: wij zijn in vele dingen veranderd, en herkennen naauwelijks onzen vorigen toestand; menig raadsel, dat ons onoplosbaar scheen, is ontknoopt; menige strijd geëindigd en met verzoening besloten; in den nacht van twijfeling scheen ons het licht der waarheid, en velen onzer dwalingen hebben wij afgelegd; onze geringe kennis is tot rijke en bezielende wetenschap opgegroeid; onze jeugdige zwakheid, die nog oogenblikken van verslapping kende, is verdwenen voor mannelijke kracht, die voor geen moeite noch gevaren terugtreedt. Maar nimmer zal dat woord het onze kunnen zijn, zoo wij niet vele gebreken erkennen en herstellen. En waarom ook zouden wij schromen, onze vorming en onzen vooruitgang voor allen bloot te leggen? Één is er toch, die op onze ontwikkeling toeziet; en waar wij ons aan zijnen blik niet kunnen onttrekken, wat zal het ons daar zeggen, of ook andere wezens, even nietig als wij, het oog op ons vestigen? Wat meer is, zoo alleen kunnen zij tot die ontwikkeling medewerken en ons den weg verkorten. Geen ander toch mag het oogpunt zijn, waaruit wij wetenschappelijken strijd beschouwen. Elkander te vormen, en daartoe elkanders gebreken aan te wijzen en zoo mogelijk weg te nemen, dat is het schoone doel der verdeeldheid, die velen zwakken dikwijls vrees in het harte jaagt. Of voeren wij niet onophoudelijk strijd tegen ons zelven? Is iedere nieuwe gedachte, die een vroegere meening omverstoot, niet een overwinning der waarheid op onzen geest, en zoo een schrede tot onze volmaking? Draagt niet de zon den

lauwerkrans der zegepraal, waar zij de nevelen van den nacht heeft verdrongen? Neen! schande over hem, die op het gebied der wetenschap zich zelven zoekt; schande over hem, die een kind in de waarheid wil blijven, opdat hij niet zou gedwongen zijn de woorden over te nemen: Toen ik een kind was, dacht en sprak en handelde ik als een kind, maar nu ik een man ben geworden, heb ik te niet gedaan wat tot den kinderlijken leeftijd behoorde. Schande over hem, die een toegevend oordeel voor zijne feilen inroept. Neen! toegevendheid, dikwijls hulde en eerbied, mogen den dwalende toekomen; voor zijne dwalingen vrage hij niets anders dan een gestreng vonnis.

En zoo roep ik dan allen op, om op mijnen eersten arbeid toe te zien, en te oordeelen, of ik een goed zaad in den akker heb uitgestrooid. Indien het vruchten zal dragen, dan moeten wij allen elkander helpen, om het onkruid, dat zich mogt verheffen, uit te wieden; dan moet de bevruchtende regen nederdalen en het koesterende zonnelicht schijnen. Maar regen en zonnegloed zijn niet aan onze beschikking onderworpen. Één slechts is er die ze regelt, maar die ééne is ook Koning in het rijk der waarheid. Aan Zijne kracht zij dan het werk opgedragen, door ons in zwakheid voltooid!

Edelgrootachtbare heeren curatoren der utrechtsche hoogeschool!

Weledelgestrenge heer secretaris van het collegie der curatoren!

Hooggeleerde heeren, waarde ambtgenooten! en weledele zeer geleerde heeren lectoren!

Die met het bestuur van dit gewest of deze stad of met de handhaving des regts zijt belast, mannen reeds door stand en werkkring eerwaardig!

Weledele zeer geleerde heeren doctoren der verschillende faculteiten!

Aanzienlijke schaar van jongelingen, die u aan de beoefening der wetenschappen toewijdt!

En voorts gij allen, die ons met uwe tegenwoordigheid vereert, zeer gewenschte toehoorders!

»Indien wij dwalen, ontruk ons eene dwaling niet, waarin wij gelukkig zijn." Ziet daar de taal, waarmede de wetenschap nog heden wordt afgeweerd, als zij de fakkel verheft en den nacht van onwetendheid wil verhelderen. En moge zij op het gebied dier kennis, waarbij het maatschappelijke leven onmiddellijk belang heeft, slechts zelden weêrklinken, zij is voor velen het wachtwoord, waaraan zij elkander als bestrijders der wijsbegeerte herkennen. Wordt elders behoefte

de spoorslag tot onderzoek, hier schijnt integendeel behoefte het middel tot afschrikking. Het is of de schat, dien men reeds verkregen heeft, hier genoegzaam is. Men vindt er zelfs een bewijs van tevredenheid in, dat men naar geene uitbreiding zoekt; een blijk van bescheidenheid, dat men nederig wil blijven staan op aarde, en de poging om ten hemel te stijgen als ongerijmdheid beschouwt. Gemakkelijk is die strekking van velen te verklaren. Het lastige juk der wijsgeerige bespiegelingen wordt zoo op eens afgeworpen; de hoogste inspanning, die voor de hoogste onderwerpen, waartoe zich de geest kan verheffen, noodig scheen, wordt ontbeerlijk. En toch het is niet alleen traagheid, die hier terughoudt; niet alleen ingenomenheid met de zinnelijke wereld, die de geheele ziel vervult, en ons belet met het oog des geestes den eeuwige te zoeken. Het is ook bange vrees, door eigene ondervinding en door de geschiedenis der menschheid opgewekt. Wijsgeerig onderzoek is van twijfel onafscheidelijk. Alle vooroordeelen, dat is, alle oordeelen, die te vroeg zijn gevormd, en wier geldigheid men nog niet bewijzen kan, om het even of zij waarheid of dwaling bevatten, moeten worden afgelegd, en eerst langzamerhand

keeren welligt sommigen dier oordeelen, maar nu bevestigd en versterkt, terug. Treffend is het beeld, dat ons de dichter in het begin van Genesis afschetst, als hij de onschuld van het paradijs door zucht tot kennis verloren voorstelt. Daarom klemmen er zich velen vast aan hetgeen opvoeding en maatschappij hen leerden, en noemen het heiligschennis, als iemand twijfelen durft, of het gebouw hunner hoop wel stevig is. Dien toestand, hoe rustig hij schijne, mogen wij toch niet benijden. Of is het niet de eerste schrede tot verbetering, als men de gebreken leert kennen? Dan moge er menige traan vloeijen om de verstoorde rust; maar die rust was zorgeloosheid, en die spanning is werkzaamheid.. De vruchten, die wij vroeger werkeloos ontvingen, zijn thans de voortbrengselen onzer eigene handelingen. Het paradijs van genot is veranderd in een akker, waarop de mensch zijne krachten kan toonen en ontwikkelen. Wel zal het zweet ons van het voorhoofd stroomen, als wij dat land ontginnen en beploegen, maar zalig ook de oogst, als wij kunnen zeggen: Onder Gods zegen is dat ons werk! Gelukkig duurt dan ook die toestand van zorgeloosheid niet altijd. De menschelijke geest

moge zich geruimen tijd met de goederen, die hij zich als bereid vindt, vergenoegen, en zich alleen tot hunne regeling en schikking bepalen; eindelijk ontwaakt de kracht van zijn bewustzijn, en hij vraagt: Van waar dit alles? Met wat regt noem ik het mijn eigendom? Dan wordt de twijfel geboren, en de vroegere rijkdom is hem armoede. Het waren slechts ingebeelde schatten, waarin hij zich zalig droomde. Hij meende de dingen buiten zich te kennen, en hij heeft slechts zich zelven ontwikkeld. Hij dacht door voorwerpen omringd te zijn, en het waren slechts voorstellingen. Hij dweepte met werkelijkheid, terwijl hij enkel beelden voor zich had. Zoo ontvliedt hem alle waarheid, en hij houdt niets over dan zich zelven. Nog nimmer was hij zoo onvoldaan met zijne kennis. Hij zocht naar waarheid, en, waar hij ze dacht te grijpen, daar ontglipte ze aan zijne handen. Het gesloopte gebouw van zijn geluk moet worden hersteld. Zal hij die herstelling van de wetenschap verwachten? Zij heeft niets gedaan dan afbreken. Daarom moet er een andere bouwmeester worden opgeroepen, het zedelijke gevoel en de kracht van den wil. Door dezen wordt de gestorvene werkelijkheid herboren, en de geest, die straks slechts

zich zelven had behouden, heeft thans weder een wereld en een God. En is dit nu het hoogste standpunt? Men geeft het er voor uit, ook bij ons, maar ten onregte. Er is heete strijd in den mensch ontstaan, en strijd kan niet het hoogste zijn, of er moest geen eenheid wezen in God. Waar de mensch het oog op zijne kennis slaat, daar is hij arm en zwak; waar hij op gevoel en wil let, daar is hij rijk en krachtig. Zoo dobbert hij tusschen twee wateren, die beiden weigeren hem te dragen; zoo is hij gelijk aan den man, die uit een langen en zoeten droom is ontwaakt, om jammer en ellende om zich heen te zien; neen! die kunnen hem geen werkelijkheid zijn; kramp-achtig klemt hij zich vast aan de verrukkende beelden uit zijnen droom; alleen daarin vindt hij zijne waarheid. Maar, vraagt gij, hoe zal die strijd worden opgeheven, en die begoocheling wij-ken? Zoo hij maar den droom geheel laat varen, hij zal de middelen vinden, om ook de armoede te ontkomen. Zoo hij maar der kennis alleen zich vertrouwt, en voortgaat op haren weg, hij zal het verlorene gelouterd terugvinden; hij zal we-derkeeren tot vrede met zich zelven. Ziet! als zoodanig, als den mensch verzoenende met zich

zelven, wil ik u thans de wijsbegeerte voorstellen. Het onderwerp is te rijk aan beschouwing, om het te kunnen uitputten. Maar zelfs de enkele trekken, waarmede wij ons moeten vergenoegen, zullen, vertrouw ik, voldoende zijn, om U, zoo gij twijfelt, met de waarde der wijsbegeerte te verzoenen, en U eenig denkbeeld te geven van haren tegenwoordigen staat en van den weg, dien zij ons ter bewandeling aanwijst. Ik wil U daartoe achtereenvolgens bepalen bij

I. De onschuld van het geloof.

II. Den strijd van het onderzoek.

III. De verzoening van het weten.

I.

Daar is geen standpunt van den menschelijken geest, waarop hij zich van alle denken, van onderzoek in het gemeen, ontslagen acht. Reeds het kind doet tallooze vragen, het stelt in hare beantwoording belang, en het tracht dagelijks toe te nemen in kennis. Al wat den mensch omringt is het voorwerp zijner weetgierigheid. Met open oog aanschouwt hij de wonderen der natuur, en bewaart hare verschillende indrukken. Van waar die rijkdom, die ons omgeeft? zoo vraagt hij,

en reeds die vraag onderstelt het sluimerende denkbeeld van eene hoogste oorzaak der wereld. Zoo veel grootheid kan die oorzaak niet anders dan als volmaakt prediken, zoo veel orde en doelmatigheid wijst op verstand en bewustzijn. De gedachte van God is in zijn binnenste ontwaakt. En of nu die gedachte leven en aanvulling verkrijge uit de beschouwing der natuur, dan wel uit de onderwerping aan eene geopenbaarde godsdienstleer, is hier onverschillig. Hij heeft eene wereld rondom zich en een oneindig Opperwezen boven zich; en in dat vertrouwen is hij rustig en tevreden met zijne kennis. Maar zoo lang hij binnen dien kring zich blijft bewegen, staat hij nog buiten het gebied der wijsbegeerte, en moet zich alleen tot eene rangschikking zijner verkregene waarheden bepalen. Immers met hoeveel zorg en naauwkeurigheid hij de stof zijner beschouwing moge ontleden, regelen en verbinden; die stof zelve blijft voor hem als iets dat gegeven is bestaan, zonder dat dit bestaan, en alzoo het regt om daarvan gebruik te maken, onderzocht en bewezen is. Het is daarom, dat wij dit tijdperk de onschuld van het geloof hebben genoemd, omdat hier de rust van een onwrikbaar vertrouwen bestaat, dat

zijne toetsing alleen tot de vormen, niet tot het wezen, tot den inhoud uitstrekt, en dat daarom, al moge er ook in die vormen worden veranderd, toch altijd een onverwinbaar gebied blijft behouden, waarop het zich vrij bewegen mag. Wij willen ons eenige oogenblikken bij dat gebied bepalen. De natuur vertoont zich hier als een rijke bron van kennis, die aan den naar waarheid zoekenden geest zich openbaart, en haar wezen hem geheel blootlegt. Daarom ziet hij in iederen indruk, dien de wereld op zijne zinnen maakt, het beeld en het gewrocht der werkelijkheid, en zet het navorschen van de geheimen der natuur onbezweken voort. Onbevangen geeft hij zich aan zijne beschouwing over, maar, terwijl hij nog in deze verzonken schijnt, straalt hem daarin reeds een licht toe, dat eerst op een hoogeren trap van ontwikkeling zich in volkomene helderheid zal vertoonen, en doordringt hem reeds een denkbeeld, dat, later tot zuiver bewustzijn gebragt, hier nog onmiddellijk en onbewust de grondslag zijner handelingen is. Hij ziet in ieder verschijnsel der natuur geen afgesloten geheel, dat op zich zelf staat, zonder eenig verband met hetgeen in tijd en ruimte daaraan grenzen mag; geen afzonderlijke wereld, die hare waar-

heid in zich zelve draagt, en ze aan niets anders ontleent, maar integendeel een enkele schakel in de onmeetbare keten des heelals, maar de openbaring eener wet, eener hoogere Orde, die in dit en in andere verschijnselen hare werkelijkheid vertoont. Zoo eerst is hij in staat en is hij opgewekt, om zijne beschouwingen niet te laten rusten; want iedere vraag, die hij aan de natuur heeft gerigt, en waarop hij van haar het antwoord heeft ontvangen, brengt hem tot een nieuwe vraag, die hier eerst mogelijk, maar hier ook noodzakelijk is. Ware er geen zamenhang en verband, er zou geen prikkel zijn, die hem tot voortgang aandreef, want iedere voetstap op zijnen weg zou al het vorige achter hem doen wegzinken, iedere steen, dien hij zocht aan te brengen, zou al den vroegeren arbeid doen instorten. Er zou een oneindige reeks van aanschouwingen, maar geen ervaring, een nimmer ophoudende rij van verschijnselen, maar geen natuur bestaan. Thans daarentegen staat zij helder voor zijnen blik, als een stelsel, dat in ieder zijner deelen zich openbaart, als eene kracht, die zich in iedere verschijning handhaaft. De vraag, of dit denkbeeld, dat aan zijn onderzoek der natuur ten grondslag ligt, zelf

aan haar kan ontleend zijn; of het niet integendeel als een kompas is, dat naar hoogere streken henenwijst, en opvoert tot een scheppend verstand, dat zijne gedachten, tot een oneindigen wil, die zijne bepalingen in al het eindige heeft verwerkelijkt, komt hier nog niet in hem op. Het is genoeg, dat hij bij iedere bepaalde uitgebreidheid en ieder bepaald karakter niet alleen uitsluiting van al het andere, niet alleen beperking aantreft, maar dat hem tevens een naauw verband van al het verscheidene in de oogen schittert. Hij ontdekt den zamenhang van grond en gevolg, van inhoud en vorm, van het geheel en zijne deelen, van oorzaak en gewrocht; en de wereld wordt hem geen bloote zamenvoeging van innerlijk niet verbondene gedeelten, maar een naauwe aaneenschakeling, een levend en organisch geheel. Zoo komt hij tot de erkenning, dat er niets bestaan kan, wat geen oorzaak heeft; dat er geen kracht is, die zich niet in werking moet openbaren; en het groote boek der schepping ligt opengeslagen voor hem, als een doorloopend geschrift, waarvan de geest op iedere bladzijde luide en krachtig spreekt. Het zijn diezelfde denkbeelden, die hem de schijnbaar belagchelijke stoutheid geven, om, waar hij vele

voorwerpen heeft waargenomen, die hem dezelfde verschijnselen vertoonden, tot overeenstemming in allen te besluiten, een overmoed, die de beschuldiging van zinneloosheid alleen dan kan ontgaan, als haar grond gekend en begrepen is. Tot die kennis is het hier nog niet gekomen. De eeuwige wet van ontwikkeling handhaaft zich ook in dit opzigt, de wet, dat overal de menschelijke geest zijne krachten reeds vertoond, reeds lang in werking heeft gesteld, eer hij haren grond, haar wezen en hare strekking heeft begrepen. Is het niet zoo? Nog heeft op het standpunt, dat wij beschouwen, de mensch zich zelven niet leeren kennen; nog gebruikt hij zorgeloos en onbewust vermogens, wier bestaan de twijfeling hem weldra ontnemen, en eerst op een hoogeren trap van denken de geheel ontwikkelde kennis hem voor eeuwig zal waarborgen. Reeds beschouwt hij de wereld met een blik, die door hoogeren glans, dan zij vertoont, wordt verhelderd, maar toch, de oorsprong van dien glans blijft hem verborgen, en hij zelf blijft verzonken in het eindige. Wel heeft hij zich ook tot den oneindige verheven, en meent hij, dat even als de natuur, zoo ook de Godheid door hem wordt gekend, maar het is nog een onbewuste

kennis, die zich zelve geen rekenschap kan geven van haar bestaan, en die, al weet zij al haren oorsprong aan te wijzen, althans op de vraag naar haar regt moet verstommen. En die oneindige zelf, tot wien het denken zich niet langs den regten weg heeft verheven, wordt slechts gebrekkig gekend. Hij wordt voorgesteld als een wezen, dat buiten ons en de wereld in ontoegankelijke oorden den vollen gloed zijner heerlijkheid vertoont, maar slechts een flaauwen straal doet nederzinken op aarde; als de grootste der Koningen, de wijste der wijzen, soms zelfs, bij de hoogste ontwikkeling van dit standpunt, als de beste der vaders. Maar van de wijze, waarop hij met de wereld verbonden is, bestaat slechts een flaauw denkbeeld. Hij is haar oorzaak, haar schepper; maar is de oorzaak denkbaar zonder haar gewrocht? Waar schiep God de wereld, toen hij ze buiten zich plaatste? Vóór die schepping was hij alles; heeft hij door haar zich beperkt en eindig gemaakt? Of hoe zou God oneindig zijn, terwijl er een wereld buiten hem ligt? En is hij zelf door die schepping veranderd, en van een werkeloos vermogen tot werkende kracht geworden? Op al die vragen moet het denken hier nog het antwoord schuldig blijven,

omdat het zijne waarheden niet door ontwikkeling heeft verkregen, waarbij het in iedere hoogere waarheid al de vroegeren opneemt, verklaart en verheft, maar alleen ter loops nu hieraan, dan weder aan iets anders eene gedachte over God heeft ontleend. Hoe het zij, de geest blijft door al de nevelen, die hem omringen, toch een wereld en haren schepper erkennen. Zij blijven de onbewegelijke inhoud zijner kennis. En in die kennis, die hier nog onbewust is, die, al moge zij wetenschappelijk geordend en tot een gesloten geheel zijn gevormd, toch niet tot een wijsgeerig gebied kan worden gerekend, is de mensch met zich zelven volkomen tevreden. Het is nog geene verzoening, die in hem geboren is, want verzoening onderstelt strijd, en de hitte van dezen heeft hem nog verschoond. Hij is nog in het ongestoorde genot, dat geloof en vertrouwen schenken, in de paradijsrust der onschuld. De natuur bevredigt de behoeften zijner zinnelijkheid; de Godheid, die hij eerbiedigt, vervult de behoeften van zijn hart. De stormen van het lijden mogen om hem woeden, de hemel verdonkerd zijn voor zijnen blik, hij gaat rustig voort; want zijn leidsman kent den weg, al wordt die door den

gloed der zon niet verlicht, en hij schraagt hem in het voorttreden, als het noodweer hem dreigt weg te slaan. Het is een liefderijke vader, in wiens hand zijn leven en lot is. Neen! geen toeval bestuurt zijne paden, geen grillig noodlot treedt hem in den weg; wijsheid heeft zijn leven beschikt, en vaderzorg zal hem ondersteunen, waar hij aan zijne verpligtingen wil beantwoorden. Aan zijne verpligtingen? Ja! waar het licht der godsdienst hem beschijnt, daar is de taak, die hem is opgelegd, geen willekeurige bepaling, die alleen de rust der maatschappij verzekert; daar is de zonde geen daad, enkel door gewoonte afgekeurd, maar opstand tegen God, en de betrachting der zedewet is gehoorzaamheid aan den teedersten weldoener? Wat zeg ik? Zij is meer dan gehoorzaamheid, zij is het blijk van dankbaarheid en wederliefde. Innige gehechtheid aan God woont er in zijnen boezem; wel zal nog menige struikeling haar logenstraffen, maar hij zal opstaan, en zijn vader zelf zal hem in dat opstaan helpen. Zou er dan verdeeldheid in zijn binnenste zijn? Neen! waar de liefde zetelt, daar dringt de strijd niet binnen. Niet alsof de twijfeling hem geheel ongemoeid laat; de doornen op zijnen weg doen

hem soms vreezen, dat geen vaderhand ze gezaaid heeft. Maar die twijfeling gaat spoedig voorbij. Immers al moge hij niet alles doorzien, al moge het wezen van éénen dag den eeuwige niet doorgronden, toch kent hij God; want de natuur predikt hem almagt en liefde, en God zelf heeft zich aan hem geopenbaard. Zoo wandelt hij voort in kalmen vrede met zich zelven, in den ochtend des levens, door het zachte morgenrood beschenen. De zon, die hem verzengen zal, heeft hare middaghoogte nog niet bereikt. Zegt mij! had ik geen regt, van de onschuld des geloofs te spreken?

II.

Maar die kennis van de natuur en van God, die onwrikbare inhoud, wordt in vaste vormen opgenomen. Alles wat bestaat heeft bepaalde grootheid en een bepaald wezen; alles is oorzaak en gevolg; alle dingen worden beheerscht door de wet van organische zamenwerking. Die vormen zijn als de trechter, waardoor alles wordt ingegoten. In het eerst heeft de geest ze zorgeloos gebruikt, zonder ze zelfs van haren inhoud te onderscheiden. Thans ontdekt hij het groote verschil, en de eerste voetstap is uitgezet op den

weg, die tot volkomene twijfeling leiden zal. Wel blijft nog de vraag achterwege, of het vocht, door dien trechter stroomende, geene vreemde bestanddeelen heeft opgenomen, en zoo vermengd en onzuiver in den beker vloeit: maar toch is met de erkenning, dat slechts de vormen aan ons behooren, terwijl de inhoud ons vreemd is, veel gewonnen. Niet alleen, dat men die vormen thans ieder afzonderlijk beschouwen en verklaren zal, om ze daarna nevens elkander te plaatsen en te verbinden (want voor hunne afleiding, dat is, voor hunne ontwikkeling uit het bewustzijn, is de ure nog niet gekomen), niet alleen dat men zoo de bouwstoffen voor de toekomst zamelt, maar ook de vraag doet zich gelden: hoe komt die inhoud van buiten in de vormen van onzen geest? De geest zelf is ledig, hoe wordt hij gevuld? De wereld zelve is blind, van waar het oog dat ze aanschouwt? Reeds hier is de mogelijkheid geboren van de twijfeling, die zich later vertoonen zal, *of* er in die vormen wel een inhoud komt, of het niet enkel vormen blijven, waarmede onze geest zich bezig houdt, en of onze kennis niet geheel en al ledig is. Maar dat verschiet ligt hier nog verre af; men vermoedt niet eens, dat het onder-

zoek tot zulke vragen, tot zoo veel onzekerheid leiden zal. Had men het voorzien, men zou welligt het pad niet bewandeld hebben, dat zich zoo eindeloos ver uitstrekte, en waar zich de eindpaal telkens zou schijnen te verwijderen. Althans indien ieder volkomen vrij ware geweest in zijne keus, menigeen ware teruggetreden. Maar gelukkig heeft de vrijheid hare grenzen. Hoe zelfstandig en onafhankelijk wij zijn, de geest der menschheid wijst ons onze plaats en onze bestemming aan, en die bestemming moeten wij vervullen, al zouden wij ons zelven eene andere taak willen kiezen. De tijd stuwt ons voort met onweêrstaanbare kracht; al wilden wij in het duister blijven, rondom ons gaat toch het licht op en het schijnt ook op geslotene oogleden. Voortgang en ontwikkeling kunnen niet worden geweerd. Op den grond, dien de geest heeft gelegd, kan worden voortgebouwd, maar hij kan niet worden weggenomen. Wat de menschheid wrocht ging nimmer spoorloos verloren. Daarom, al wilden wij ons aan het onderzoek onttrekken, wij zouden het niet vermogen. Maar aan den anderen kant, al vermogten wij het, wij zouden het niet meer willen. Want wij zullen den mensch op den weg

der wetenschap niet alleen in hevigen strijd aanschouwen, maar wij zullen ook den palmtak der verzoening zien. Reeds is het ons, of de engel des vredes boven het slagveld zweeft. En daarom ook slaan wij met belangstelling, maar zonder angstige vrees, dien strijd van den mensch met zich zelven, van zijn verstand met zijn hart gade. De lange en moeijelijke weg der wijsbegeerte schrikt ons niet af; wij zien reeds den eindpaal.

De vraag: hoe komt de inhoud buiten ons tot de vormen van onzen geest? moest bij den aanvang van het onderzoek, schijnbaar ten minste, zoo eenvoudig mogelijk worden beantwoord. Het zijn indrukken van buiten, die wij in ons opnemen; wij zijn de spiegel, die de lichtstralen ontvangt; het onbeschrevene blad, dat eerst later met het letterschrift der wereld prijken zal. De stoffelijke ervaring brengt een menigte van bepaalde waarnemingen tot onzen geest, verschillend naar de onderscheidene wijze, waarop onze zinnen door de buitenwereld worden aangedaan. De innerlijke zin of geestelijke ervaring neemt de handelingen van dien geest zelven waar, maar houdt zich daarmede eerst later bezig, omdat de indruk hier minder diep en levendig is. Indrukken alzoo zijn de

stof onzer kennis, wier scheiding en verbinding ons tot het vormen van begrippen leidt. Gij bemerkt, dat ik u LOCKE's empirisme heb voorgesteld. Die verklaring van den oorsprong onzer kennis, die haren inhoud zelven nog onaangetast laat, is met de behoeften van het hart nog niet in tegenspraak; en ware dit stelsel voor de regtbank der wetenschap zelve bestaanbaar, voor die van het gemoed zou het niet worden veroordeeld. Maar toch is reeds hier de kiem der plant, die ons eens het zonnelicht zal ontrooven. De stoffelijke wereld is hier niet alleen het voorwerp, maar zelfs de bron onzer kennis geworden. Hare waarde is hoog gerezen. Zelfs vindt LOCKE het waarschijnlijk, dat ook de geest stoffelijk is En zijn er buiten de indrukken der buitenwereld nog gedachten, die door waarneming van ons zelven ontstaan, deze zijn niet alleen zelven ook indrukken, maar zijn zelfs van de zinnelijke afhankelijk. De geest is geheel lijdend; niets is in het verstand wat niet eerst in de zinnen was. En als de algemeene begrippen, die wij ons vormen, slechts door onze scheiding en verbinding ontstaan, welke zekerheid hebben wij dan van hunne waarheid? Als al onze kennis indruk van de stof is, moeten

dan ook wij niet met haar overeenkomen, en zelven stoffelijke wezens zijn, voor wie er geen hooger geestelijk leven bestaat? Bij BROWN reeds wordt de geest stoffelijk, en wordt de zekerheid der zinnelijke dingen de hoogste. Maar het consequente resultaat van het empirisme is, ofschoon door CLARKE en anderen bestreden, het materialisme, dat zich vooral op Franschen bodem heeft ontwikkeld. Hier is alles stof, en de natuur van den mensch, ook als zedelijk wezen, bestaat alleen in de eigenaardige vereeniging van stof. Al het denken en willen is slechts eene wijziging en verandering, die in onze hersenen wordt te weeg gebragt door den indruk, dien onze organen ontvangen. Haat en liefde zijn aantrekking en afstooting, de liefde tot ons zelven is inertie. De gedachte van God is een overlevering, om het kwade te verklaren gevormd, en die alleen tot vrees opwekt. Het verhaal, dat de Groenlanders geen Godsbegrip hebben, is valsch; zij zouden dan den hoogsten trap van beschaving hebben bereikt. De waarheid toch is Atheisme, de godsdienst een lastig juk, de zedelijkheid het volgen van ons natuurlijk gestel, en hare beste bevorderares de medische wetenschap. In het Systême

de la Nature is deze voorstelling ten top gestegen. Zal ik het nog vragen, of zij de behoefte van het hart kan bevredigen, al heeft zij eenmaal in ons werelddeel den scepter gezwaaid over het verstand? Op de zee van het leven is godsdienst en zedelijkheid de poolster van het hart: het moet bezwijken voor den golfslag, waar die ster door wolken bedekt is. En toch is hier *alle* waarheid nog niet ontzonken. Zorgeloos vertrouwt zich de geest aan de indrukken der natuur, die hij in de vormen van zijn verstand opneemt, zonder te twijfelen, of zij daardoor hunne zuiverheid niet verliezen. De wereld spreekt tot hem, waarom zou hij niet hooren? Eerst de dageraad is doorgebroken van den dag, die weldra alle bloemen der waarheid zal doen verkwijnen, totdat de zachte avond het leven terugbrengt in de verschroeide knoppen.

Daarom kon dan ook de ontwikkeling hier niet gesloten zijn. De mensch moest, nu hij eenmaal den weg van onderzoek ingeslagen was, en de tegenstelling had gemaakt tusschen de vormen van onzen geest en den inhoud, dien de buitenwereld daarin overbrengt, rusteloos voortgaan. Waren de beide leden der tegenstelling in het empirisme zoo verbonden, dat de voorwerpen hunne beelden

in ons overstorten, die voorwerpen moesten zich als een wereld van tegenstrijdigheid doen kennen, wier waarheid ons verstand te boven ging. Maar was de geest tot zulk een hoogte gekomen, dan zou de strijd in hem zelven ook heeter worden, dan zou de ledigheid, waarin de wereldbeschouwing hem laten moest, hare aanvulling elders zoeken, en de mensch zou dobberen tusschen aannemen, twijfelen en verwerpen. Wij hebben hem gadegeslagen gedurende het tijdperk zijner eerste krachtsontwikkeling. Wij zagen, hoe de zucht tot onderzoek hem rusteloos voortdreef, en den kring zijner gedachten hem telkens verruimde. Maar terwijl hij zoo voorwaarts streefde, ontzonk de grond niet aan zijne voeten, en de eindpaal, dien hij zocht te bereiken, werd door geene nevelen aan zijn oog onttrokken. Mogt er al begeerte in hem gloeijen en hem beletten, dat zijne rust in traagheid en slapen overging, toch bleef die begeerte slechts het kenmerk van ijver en werkzaamheid, niet van ontevredenheid en gemor. Wel was er niet ééne plaats op den bergrug, waarlangs hij opsteeg, waar hij zich reeds kon nederzetten om het geheele landschap te overzien; wel klonk hem, zoo dikwijls zijne voeten wankelden, eene stem

in het oor: de kruin is nog hooger, dáár eerst zal uw gezigt onbelemmerd zijn; maar toch die kruin bestond, en het pad, dat hij bewandelde, voerde derwaarts henen. Daarom kon er moed wonen in zijn hart. Maar als eens dat pad zich alleen om den berg heenslingerde, en den reiziger nu opvoerde, dan weder naar beneden dreef, als eens de kruin onbereikbaar was, wat zou hem dan nog aansporen om zijnen togt te vervolgen? Hij zou magteloos nederzinken met den uitroep op de lippen: ik heb weg noch doel. Ziet! reeds de eerste vraag, die de mensch over zijne wetenschap doet, onderstelt twijfeling. Zonder haar is geen onderzoek mogelijk. Maar het blijft niet bij dat vragen. Het is integendeel slechts de aanvang. Die vraagt verwacht een antwoord, en rekent er op, dat hij het ontvangen zal. Zoo wordt hij in staat gesteld, om nieuwe vragen te doen; en met de antwoorden, die hem gegeven worden, vermeerdert en zuivert hij tevens den schat, die hem is toevertrouwd. Hij zoekt gronden voor hetgeen hij tot nog toe aannam, maar hij twijfelt dan ook niet, of die gronden bestaan, al moet hij er hier en daar een nieuw gebouw op vestigen. Hij wil niet langer aannemen, maar

zelf denken; daarom vertrouwt hij zich aan het denken toe, en wacht daarvan zijn beil. Geheel anders is het met de stelsels gelegen, waartoe wij thans genaderd zijn, die van het scepticisme. Hier is twijfel niet meer de aanvang, maar de uitkomst, niet meer de trap tot waarheid, maar de waarheid zelve. Het denken, dat van alle kanten bouwstoffen had verzameld, om den tempel der wetenschap op te rigten, ja! dat zich verbeeldde dien reeds te hebben voltooid, keerde thans tot ernstige bezonnenheid terug, en liet den blik rusten op het werk, dat het vervaardigd had. De resultaten van het onderzoek werden door den onderzoekenden geest met gestrenge naauwkeurigheid overzien en beoordeeld, maar dat oordeel werd een vonnis van afkeuring. Want er werd overal strijd ontdekt, en dat besef althans was gebleven, dat strijd niet het hoogste, niet de waarheid zijn kon. Wij zien voorwerpen rondom ons, maar ieder ding, dat wij waarnemen, heeft een aantal van eigenschappen, dat is, iedere eenheid is een veelheid. Het is de eerste strijd, waarop de geest moet stuiten. Ieder voorwerp heeft eene oorzaak, maar niets kan iets anders tot werkelijkheid brengen dan zich zelf; zoo is dan reeds het

geen nog niet is, en hetgeen reeds is moet nog eerst worden; nieuwe tegenspraak. Alles is zelfstandig, heeft een eigen bestaan en aanleg, waaruit het zich vormt en ontwikkelt, maar alles is tevens verbonden en in den naauwsten zamenhang; alles zelfstandig en alles afhankelijk; alles vrij en alles noodzakelijk. Wij zelven zijn vrij en daarom verantwoordelijk voor onze daden, maar opvoeding en omstandigheden besturen onze handelingen, en wij zijn de speelbal van het noodlot. Wij zijn onafhankelijk van de natuur en de vaste wetten, waaraan zij onderworpen is; en toch niets is bandeloos en zonder regel. Eene goede Voorzienigheid bestuurt ons lot; en toch wij bukken voor de magt der boosheid, en de onschuld wordt vertreden op aarde. Er is een God, die ons regeert; ziet rondom u, en gij ontdekt slechts de werking van natuurkrachten, wier invloed gij zelven kunt voorspellen. Zoo verkeeren wij met al onze ingebeelde kennis slechts in een opgeruide zee, wier baren ons nu her- dan derwaarts drijven. Aan de keten van oorzaak en gewrocht binden wij de geheele wereld, maar wat is die keten anders dan een spel onzer gedachten? Wij zien het ééne slechts na het andere; wat geeft ons

het regt om te beweren, dat het ééne door het andere is? Wij ontdekken slechts uiterlijke opvolging, wat geeft ons het regt tot een innerlijk verband te besluiten? Zoo ontvliedt ons alle waarheid, en onze kennis bevat slechts bestanddeelen, die elkander wederkeerig vernietigen, dat is, die vereenigd niets zijn. Onze uitkomst is twijfel, twijfel zelfs aan die uitkomst zelve. Maar op dit standpunt van niets te bevatten moge de scepticus in zijne kennis blijven staan, in zijn leven en handelen moet hij het verlaten. Daarom neemt hij de toevlugt tot een algemeen menschelijken zin, die hetgeen afgebroken is herstelt. Hetgeen men vroeger als wetenschap aannam, is als zoodanig door al de tegenstrijdigheden, die het bevat, gevallen; het wordt weder opgerigt tot het standpunt van bewusteloosheid, waarop men zich aan zijnen aanleg en zijne krachten overgeeft, zonder het wezen en de werking daarvan te kennen. Zoo werpt hij zich bewusteloos terug in de armen van den strijd, dien hij vroeger met bewustzijn als strijd leerde kennen.

Aan dien algemeen menschelijken zin, die met den naam van het gezonde verstand wordt versierd, sluit zich de philosophie der zoogenaamde

verlichting aan, die in geheel Europa een zoo belangrijke rol heeft gespeeld. Door het scepticisme geleerd, dat de wijsgeerige bespiegeling tot niets kan leiden, bepaalt zij zich alleen tot het praktische, verklaart aan alle diepere navorschingen den oorlog, en heeft bij alles de vraag gereed: Wat nuttigheid heeft het voor het burgerlijke leven? De wijsbegeerte is hier tot verzaking van zich zelve gekomen, en de verschijnselen, die zich hier voordoen (want den naam van stelsels, van éénheid kunnen zij niet dragen) behooren ook slechts in zoo verre tot een wijsgeerig gebied, als zij daarmede middellijk door het scepticisme verbonden zijn.

Op denzelfden bodem met dit laatste staat, schoon aan het andere einde van het veld, het mysticisme. Gaat toch iedere uitspraak onzer kennis door innerlijke tegenstrijdigheid te niet, maar brengt met het éénzijdige vasthouden dier waarheid het scepticisme zich zelf te gronde, dan moet er aanvulling bestaan van het gebrekkige, dat in ons is, en de kennis, die onze eigene geest niet kan vinden, moet door hemelsche openbaring ons deel worden. En is nu de mensch op dit standpunt geheel met zich zelven verzoend? Is ver-

stand en hart er in schoone overeenstemming? Hoe zou het mogelijk zijn, waar de regten van het eerste miskend en die van het laatste buiten hunne grenzen worden uitgebreid? Voorzeker, die zijne hulde alleen aan het verstand bewees, de vroomheid als het kenmerk van een kranken geest beschouwde, en voor de edele kracht, de heilige aandrift van het gemoed geen eerbied had, hij zou koud zijn als de ijsvelden, die zelfs de zonnegloed niet ontdooit. Ook de wijsgeer moet gloeijen van liefde en verrukking, als hem de eeuwige waarheden voor den geest treden, en een hoogere wereld zich opent voor zijnen blik. Maar die hooge stemming van het gemoed mag geen regter worden op het gebied der waarheid. Die vroomheid moet het verstand aanvullen, opdat de mensch een harmonisch geheel worde, maar zij mag niet in zijne plaats treden. Menig edel en godsdienstig karakter helt over tot het mystische, maar kan ook hier zijn doel niet bereiken, want dat zuiver menschelijke, waarop hij bouwt, mag wel de hefboom der waarheid worden, die ze in het leven overbrengt, maar kan nimmer hare bron zijn. De hoogste trap der wijsbegeerte kan niet buiten de wijsbegeerte liggen. Het scepticisme is

wijsgeerig; de zoogenaamde verlichting en het mysticisme ontvlieden den kring der bespiegeling.

En is nu werkelijk die grondslag, dien het scépticisme gelegd heeft, en waarin mysticisme en gezond verstand wortelen, zoo stevig? Is er waarlijk een strijd rondom ons, of ontstaat hij slechts door ons eigen toedoen, als wij op het éëne gebied overbrengen wat slechts op het andere te huis behoort? Is hij niet ons eigen werk, als wij de krachten van onzen geest tot iets anders gebruiken, dan waartoe ze geschikt zijn, en ons buiten den kring bewegen, die ons is afgeteekend? Zou er wel twijfel in ons wonen, als wij ons zelven en ons denkvermogen zuiver kenden? Met die vragen, door de beoefening van het scepticisme in hem tot rijpheid gebragt, ving KANT de groote taak aan, om den blik in zich zelven te werpen, en de spreuk der oudheid: Ken u zelven! tot den grondslag der wijsbegeerte te maken. Ook bij hem staat de geest met de vormen, waarin hij alles opneemt, tegen den inhoud over, waarmede zij gevuld worden. Maar waren bij HUME die vormen slechts door gewoonte aan de zinnelijke waarneming ontleend, zoodat zij het praedikaat der noodzakelijkheid misten, hier worden zij de oorspronkelijke bezitting,

of liever de eigenaardige toestand van den geest, waarin alles zich schikken moet, en die daarom voor alles moet gelden. Zij zijn datgene in onze kennis, wat na weglating van al het bijzondere als het algemeene overblijft. Zoo mogen wij op het gebied der zinnelijkheid alle bepaalde eigenschappen, die wij aan de voorwerpen toekennen, laten vallen, en anderen in hare plaats stellen, altijd houden wij tijd en ruimte over. Deze alzoo zijn de noodzakelijke vormen onzer aanschouwing, waarin de stof, die de wereld ons aanbiedt, wordt opgenomen. Maar dan moeten zij ook alleen voor ons gelden, en mogen niet op die voorwerpen worden overgedragen; en kunnen deze niet anders tot ons komen dan door tijd en ruimte, dan blijven ook de dingen zelven voor ons verborgen, en alleen hunne verschijning, zij zelven voor zoo ver zij door de vormen onzer aanschouwing zijn gewijzigd, kunnen voor ons verstand het voorwerp van kennis zijn. Zij zelven zijn zonder tijd en ruimte, maar als zoodanig, dat is in haar waarachtig wezen, kennen wij ze niet. En ook ons verstand neemt die verschijningen niet zonder wijziging over; even als de aanschouwing heeft het zijne vormen, en moet alles aan quantiteit, quali-

teit, betrekking en wijze van bestaan onderwerpen. Als vormen van ons verstand kunnen deze eveneens alleen voor de voorwerpen onzer kennis, dat is voor de verschijningen, niet voor de dingen zelven gelden. Maar voor die verschijningen, voor die ervaring, gelden zij ook allezins. Zij toch zijn het, die den rijkdom der aanschouwingen tot ééné heid verbinden, en zoo de voorwerpen eerst doen ontstaan. Doch de geest, die zoo de verscheidenheid aan regelen onderwerpt, moet ook die regelen tot éénheid vormen, en den grond telkens dieper zoeken, om eindelijk door te dringen tot het onafhankelijke, dat zijnen grond in zich zelf heeft. Die taak is aan de rede opgedragen. Maar of de beginselen, die zij stelt, het ideaal, dat zij ten grondslag heeft, werkelijk bestaan, is eene vraag, die de kennis niet kan beantwoorden. Zij kunnen alleen leidende, geen vaststellende beginselen zijn; immers missen zij de aanschouwing, die zonder de vormen van ruimte en tijd onmogelijk is, vormen, waarin het oneindige niet kan worden opgenomen. Het oneindige heeft daarom geene andere beteekenis, dan dat het ons onderzoek der ervaring leidt, en ons dwingt, om het voort te zetten, *alsof* het oneindige bestond.

Zoo is er een scherpe grenslijn getrokken tusschen de dingen zelven en hunne verschijning. Er bestaat wel eene wereld buiten ons, maar zij is voor ons een gesloten boek; wij kennen slechts hare verschijning, en in deze verbergt zij zich zelve voor ons oog. De rede is wel genoodzaakt tot God op te stijgen, maar zijn bestaan moet zij onbeslist laten. De menschelijke geest beweegt zich binnen zijn eigen kring; tot de werkelijkheid heeft hij geen toegang; hij is alleen tot zich zelven bepaald. Of zal men hooge waarde toekennen aan die wereld buiten ons, die KANT laat bestaan, maar die hij tot een onbekende sfeer hervormt? Wat wordt zij anders dan een ledige plaats, die dan ook door FICHTE consequent werd opgeheven. In het stelsel van dezen, zoo als het in zijn eersten vorm zich vertoont, is de keerzijde der empirische beschouwingen, het idealisme, geheel zuiver te voorschijn getreden. Alle waarheid is geheel alleen in ons zelven verplaatst. Wat wij voor eene wereld buiten ons houden, is slechts het gewrocht onzer eigene handelingen. Onze aandoeningen plaatsen wij buiten ons en vormen ze daardoor tot voorwerpen, omdat wij eerst door beperkt te zijn en iets anders tegen ons over te stellen, tot bewustzijn van

ons zelven komen. Het is onnoodig, dat wij ook op de vroegere idealistische stelsels, met name die van LEIBNITZ en BERKELEY, het oog slaan, vooral ook daarom, omdat zij nog eene bron van waarheid buiten ons overlaten, een God, die zijne gedachten in ons overstort, een orde, die onze geesten in innig verband brengt. Ze zijn daarom nog geen volkomen idealisme, waarin alleen het eindige, en wel als denkend subjekt, waarheid heeft, en waarin alles wat wij zelven niet zijn slechts onze voorstelling is.

En blijven nu KANT en FICHTE bij dit resultaat staan? Is voor den eerste het bestaan der wereld en van God onzeker, voor den laatste slechts eene gedachte? Het tegendeel heeft plaats. De werkelijkheid, die vroeger ontvallen was, wordt hersteld. Maar die groote hervorming wordt door geen voortzetting van het onderzoek tot stand gebragt; de vroegere resultaten worden niet voor ongenoegzaam verklaard en door een hooger standpunt overwonnen. Zij blijven de hoogste waarheid, waartoe het denken zich kan verheffen. Langs een anderen weg wordt de gewenschte eindpaal bereikt. De mensch is gehoorzaamheid schuldig aan de zedewet, en zonder vrijheid kan hij

zijne verpligtingen niet vervullen. Die vervulling daarentegen maakt hem het hoogste geluk waardig. Zal echter dat geluk zijn deel worden overeenkomstig met zijne waarde, dan moet het ter beschikking staan van een regtvaardigen en alwetenden God, en blijft er hier op aarde nog strijd bestaan tusschen waarde en loon, in een volgend leven moet die volkomen wijken.

Dezelfde strijd openbaart zich bij FICHTE, de strijd tusschen weten en gelooven. Voor zijne kennis houden alle voorwerpen buiten ons op te bestaan, en worden bloote voorstellingen. Maar zijne zedelijke natuur vordert een sfeer om te handelen, en daarom gelooft hij aan het bestaan der dingen, dat hij pas heeft ontkend. En is die zedelijkheid ondenkbaar zonder vrijheid; ontaardt die vrijheid in willekeur, als zij zich geen doel stelt; is dat doel een hersenschim, zoo het onbereikbaar is; dan moet zijn geloof die bereikbaarheid aannemen. Er moet een bovenzinnelijke wereld voor hem bestaan, waarin een ordenende kracht iedere zedelijke daad doet gelukken, iedere onzedelijke verijdelt, en die ordenende kracht is God.

Ook bij JACOBI, waar hij ongetrouw aan dat-

gene, wat zijne blijvende verdienste uitmaakt, in een ijdele gevoelsleer terugzinkt, en, om de vernielende kracht van het denken te ontvlieden, een schuilplaats zoekt in het gemoed, is dezelfde verdeeldheid zigtbaar. Het weten, waar het aan zich zelf getrouw blijft, verliest zich in een ledig niets of in ontkenning van God, maar het hart vordert geloof aan deugd, aan God en aan onsterfelijkheid.

Zoo is dan de mensch in een onverzoenlijken strijd met zich zelven geraakt. Zijn verstand en hart, zijne kennis en zijne zedelijke natuur staan vijandig tegen elkander over. Het is bijna genoeg, dit standpunt der wijsbegeerte als eindigende in een strijd, dien het niet kan opheffen, te kenschetsen, om tevens te hebben aangetoond, dat het geene bevredigende waarheid leveren kan. Wat anders dan de strijd der dingen buiten ons, dien het scepticisme had ontdekt, noopte KANT, om den menschelijken geest te onderzoeken, of hij ook daarin zijn oorsprong kon aantreffen? Maar het was niet genoeg, de bron der verdeeldheid aan te wijzen; de groote vraag bestond daarin, hoe ze moest worden opgeheven. Eene bloote verplaatsing van het terrein, waarop gestreden werd, kon niet voor eene verzoening gelden, en te regt

mogt HEGEL vragen, of dan de philosophie van KANT aan de dingen buiten ons zoo veel hoogere waarde toekende dan aan onzen eigenen geest, dat zij den strijd daar zocht weg te nemen, om dien herwaarts over te brengen.

En toch wordt dit standpunt ons als het hoogste voorgesteld. In FICHTE's bestemming van den mensch verkrijgt die voorstelling, tot haar toppunt gedreven, eene belagchelijke gedaante. Hij stelt in het eerste gedeelte, dat het opschrift van twijfel draagt, het groote vraagstuk der vrijheid op den voorgrond. Tegen die vrijheid, waarin zich de mensch groot en gelukkig droomt, en waardoor hij zich verheven rekent boven de natuur, verheft de twijfeling hare wapenen. Zij stelt alles als één groot geheel voor, dat door ééne natuurkracht bewogen wordt, die, terwijl zij in de planten regelmatige vorming, in de dieren beweging doet ontstaan, in den mensch het denken vormt. Zoo staat deze met die heerlijke kracht van zijnen geest slechts als een hooger verschijnsel in de oneindige rij der natuurwezens. En de vrijheid, die hij zich toeschrijft, is alleen het vermogen om zijn van elders verkregenen aanleg zelf te ontwikkelen. Geef een boom bewustzijn, en

laat hem zijne takken, in plaats dat gij ze leidt, ongehinderd naar alle rigtingen uitslaan, hij zal zich even vrij gevoelen als de mensch. Slechts dan kunnen wij ons vrij wanen, als wij alleen op ons zelven letten en het verband der dingen rondom ons voorbij zien. Maar als wij het oog laten rusten op den kring waarin wij ons bewegen, dan is vrijheid voor ons even onmogelijk als voor al het andere, dat bestemd en bepaald is door alles wat het omringt. Even als al het andere zijn wij openbaringen der ééne natuurkracht. Niet wij handelen, maar deze werkt in ons. Wij mogen berouw hebben over onze daden, en het voornemen tot verbetering opvatten: al ons berouw en onze voornemens kunnen niets veranderen aan hetgeen wij moeten worden. Wij staan onder de magt der noodzakelijkheid; bestemt deze ons tot misdadigers, zoo is ons lot onherroepelijk bepaald. Maar die uitkomst, door het denken verkregen, staat in tegenspraak met de diepste behoeften, met de innigste wenschen van het hart. Wat het verstand bevredigt, verscheurt het gemoed. De mensch, ontevreden met zich zelven, weet niet wat hij kiezen zal; daar verschijnt hem een hoogere geest om vrede te stichten in zijn binnenste.

In het tweede gedeelte, weten getiteld, worden de banden der natuurkracht, die zoo knellend waren, geslaakt, en de mensch wordt niet afhankelijk van de natuur, maar integendeel deze van hem. Zij wordt niets anders dan een louter spel van zijn bewustzijn, een bloote voorstelling. Maar met die herstelling der vrijheid is tevens alle inhoud geweken. De waarheid is gevonden, maar zij is ledig. Van waar aanvulling? De geest verwijst op een ander orgaan dan de kennis, op het geloof, en verdwijnt na die aanwijzing. In het derde gedeelte, gelooven getiteld, wordt zij ter harte genomen en gevolgd. Omdat de mensch tot handelen geboren is, niet tot kennis of gevoel, daarom moet de stem der wetenschap in den wind worden geslagen, en wat zij heeft afgebroken moet worden hersteld. In dien toestand is zelfs de adel onzer natuur uitgedrukt. Wel verheft zich andermaal het denken, om ook dat nieuwe gebouw te ondermijnen, maar het wordt afgewezen door de kracht van den wil. Zoo staan wij daar zelfstandig, geheel ons eigen schepsel. Wij zijn onafhankelijk van de natuur, omdat wij het wilden zijn. Het zou ons ligt vallen, die overtuiging door de rede te doen wankelen, maar wij

verkiezen veeleer, ons met vrijheid aan haar over te geven. De rede moge ons een anderen weg aanwijzen, vrijwillig kiezen wij dezen, omdat hij met onze waarde overeenkomt. Wij nemen aan wat onze natuur tot ons spreekt; maar wij nemen het aan, niet omdat wij moeten; wij gelooven het, omdat wij willen.

Het is waar, de werkelijkheid is zoo hersteld, maar als onze wil mag heerschen op het gebied der waarheid, waartoe zullen wij dan een omweg maken door de slingerpaden der kennis? Als wij kunnen aannemen wat ons het meest gewenscht is, als de wil ons naar den eindpaal voeren moet, waartoe zullen wij dan één enkel oogenblik de wetenschap tot leidsvrouw kiezen? Men heeft het ook bij ons verkondigd, dat het geloof geene verdienste zou zijn, indien het op volkomen overtuigende bewijzen steunde, en geen daad was onzer menschelijke vrijheid. Als moest er hier van verdienste sprake zijn! Maar wij willen onze partij toegeven; wij willen ook den voet zetten op den weg, waarlangs zij ons tot de waarheid wil leiden; wij willen ook onze vrijheid toonen; en laat zij haren wil heerschen tegen hare rede, bij ons zal die heerschen in overeenstemming met

onze rede, en daarom — verwerpen wij hare leer.

En is het niet een ijdele inbeelding, als men zoo den mensch met zich zelven verzoend rekent? Is slaafsche onderwerping, waar zij niet door de rede geboden is, ooit het bewijs van verzoening? of blijkt er niet veel meer magteloosheid en gebrek aan ijver uit? Zal de heerschappij van den wil ongestoord zijn, of zal de rede opstaan uit hare vernedering, en den dwingeland bestrijden, die met een magtwoord hare klagten afwees, en den spot dreef met hare gronden? Terwijl niets in de natuur zich tegenspreekt, is dan de mensch alleen tot die tegenspraak veroordeeld? zoo had FICHTE zelf gevraagd, toen de rede hem een ijzeren noodzakelijkheid predikte, maar de begeerte van zijn hart hem vrijheid opdrong, en om die verdeeldheid op te heffen was hij voortgegaan in zijn onderzoek. Is hij zich zelven gelijk, als hij hier blijft staan, en de twistende partijen door eene ongegronde uitspraak des regters verzoend acht?

Of zijn wij in onze bestrijding te ver gegaan? Stelden wij het resultaat te belagchelijk voor, als wij zeiden, dat er almagt was toegekend aan den

wil? Immers die wil is niet maar willekeurig in zijne bepalingen; hij zegt niet: de rede schrijft mij deze wetten voor, maar ik verkies een andere wetgeving. Hij geeft immers eveneens gronden voor zijn besluit, en beroept zich op de zedelijke bestemming, de roeping tot handelen, die de mensch in zijn binnenste ontwaart. Wij stemmen het toe, en toch nemen wij ons vonnis niet terug. Indien er bewijzen tegenover bewijzen staan, dan moet er óf besluiteloosheid heerschen, zoo beiden even gewigtig zijn, óf de weegschaal der waarheid moet naar de ééne zijde overhellen. En vraagt men nu hier, welke bewijzen de krachtigste, welke gronden de onwankelbaarste zijn, dan kan het antwoord niet moeijelijk vallen. Aan den éénen kant bewijzen, waartegen de rede niets weet in te brengen; voortgang van de ééne erkende stelling tot de andere, die er onmiddellijk uit volgt: aan de andere zijde liefde voor ingewortelde vooroordeelen, wier praemissen zelfs betwistbaar zijn. Indien werkelijk de wilsbepaling geen handeling van willekeur was, indien hij werkelijk door bewijzen tot zijne uitspraak was gekomen, waarom waagt hij het dan niet, die uitspraak tot het gebied der rede te brengen? Wat anders toch

kunnen wij van deze vorderen, dan dat zij ons bewijze?

Maar de ongerijmdheid, die met het kiezen van een anderen regter dan de rede noodzakelijk verbonden is, en door FICHTE hier consequent tot haar hoogsten trap wordt opgevoerd, moest dan ook, tot dit toppunt verheven, zich zelve als ongerijmdheid vertoonen. En keerde zij later nog in BOUTERWEK en anderen terug, en worde zij ook thans nog gepredikt, voor den grooten ontwerper der wetenschap moest zij in haar niet verzinken. Hij ging over tot den tweeden vorm van zijn stelsel, waarin de wetenschap zelve zou herstellen wat vroeger aan de zorg der zedelijke natuur was toevertrouwd.

III.

Zoo hebben wij U langs een door alles heenloopenden draad een geheele reeks van stelsels doen kennen. Wij willen nog eens terugzien op den weg, dien het wijsgeerige onderzoek voor ons heeft afgelegd. Uit den droom van een blind vertrouwen ontwaakt, zijne eigene krachten gevoelende, en het juk afschuddende, door anderen hem op de schouders gelegd, was de mensch tot den-

ken gekomen. Vooral op het gebied der godsdienst, waar de banden van geloof en onderwerping het strengst werden vastgehouden, moest zich die zelfstandigheid openbaren. De mensch, vroeger slechts ordenende en ziftende, was tot bewustzijn gekomen van het onderscheid tusschen de vormen van zijnen geest en de stof, die van buiten werd aangebragt. Hoe komen de voorwerpen tot onze kennis? was de groote levensvraag geworden. De vereeniging van de twee leden dier tegenstelling was de taak, die het denken zich voorstelde. Men begon met alle waarheid in de voorwerpen te plaatsen, en het denkende subjekt als een blooten wasklomp te beschouwen, die de indrukken slechts in zich opnam en bewaarde. Het scepticisme was de periode van overgang, en toonde aan, dat die voorwerpen door den strijd, die ze kenmerkte, ons tot geene ware kennis konden leiden. Daarom beproefde de geest zijne taak van den anderen kant te vervullen. De waarheid werd in den denkenden geest overgebragt, en de voorwerpen waren alleen voortbrengselen zijner handelingen, alleen zijne voorstellingen. Ieder van de leden der groote tegenstelling was op zijne beurt op den voorgrond geplaatst, en had het

andere lid uit zich voortgebragt. Van de voorwerpen uitgaande had de wijsbegeerte tot materialisme gevoerd; van den geest zich verheffende had zij het idealisme tot haar resultaat. In geen van beide rigtingen had zich de mensch bevredigd gevonden. En kon het ook wel anders? De twee leden, die tegen elkander overstonden, beperkten elkander en waren eindig. Kan de waarheid in het eindige worden gezocht, dat nog een ander eindige tot aanvulling noodig heeft? Kan zij in een deel bestaan, waar het geheel verklaard moet worden? Was de tegenstelling opgeheven, als men één harer leden vernietigde of op den achtergrond plaatste? Neen! noch de voorwerpen buiten ons, noch de geest, die ze beschouwt, kunnen ons bevredigen en ons waarheid schenken; alleen de hoogere éénheid, waarin beiden vereenigd zijn, en die zich in beiden verwerkelijkt, kan het rustpunt van ons streven zijn. Waar het eindige de grondslag van het denken is, daar kan het oneindige, dat door het gemoed gevorderd wordt, niet dan door een onwetenschappelijke wilsbepaling verkregen worden, die verstand en hart in strijd met elkander brengt. Eerst als de wetenschap zelve op het oneindige wordt gegrond-

vest, vindt zich het hart door hare uitspraken bevredigd. Het kan zijne hoogere behoeften eerst dan als vervuld beschouwen, wanneer de waarheid in God wordt gesteld, en al het eindige slechts daarom waarheid heeft, omdat God is. Dan komt de wetenschap overeen met de hoogste eischen van het godsdienstige gevoel, waarvoor het eindige in het niet verzinkt, en alleen als openbaring van het oneindige herleven kan. En toch is ook op dit standpunt van verzoening langzame voortgang tot het hoogste. De eerste verschijnselen, die zich hier openbaren, moeten zelven weder ongenoegzaam zijn, en andermaal door hunne ongenoegzaamheid den geest onbevredigd laten. Zoo zal er dan ook hier nog ontevredenheid en strijd blijven bestaan, maar het belangrijke verschil tusschen dit tijdperk en hetgeen voorafgaat bestaat daarin, dat, terwijl vroeger in het groote weefsel der wijsbegeerte een nieuwe draad moest worden opgevat, thans alleen de eens opgenomene draad moet worden vastgehouden en geheel afgeweven. Van daar dan ook, dat wij de stelsels van het pantheisme op dit veld der vereeniging van verstand en hart durven plaatsen, niet alsof het godsdienstige gevoel zich daarin schikken kon, maar

alleen omdat zij ons niet tot iets anders behoeven te leiden, integendeel in hunne strekking slechts volkomen doorgedacht, en daardoor in eene hoogere waarheid moeten worden opgenomen.

Het was de verdienste van JACOBI en zijne groote ontdekking tegenover KANT, dat de rede niet van het gebied der goddelijke waarheden is uitgesloten. Integendeel gelijk de wereld den rijkdom harer verscheidenheid op onbegrijpelijke wijze voor het oog onzer zinnen ontwikkelt, zoo is God openbaar voor het oog van onzen geest. Wij zijn zeker van God, gelijk wij zeker zijn van ons zelven. God is de eerste waarheid van onzen geest, die de grondslag is van iedere bijzondere waarheid; waar wij het eindige denken, daar ligt reeds nog onbewust en verborgen de gedachte van den oneindige ten grond. God kan niet bewezen worden, want bewijzen heet den grond van iets aantoonen, en God is zelf de grond van alles. In en door hem wordt alles bewezen; de kennis van hem zelven moet onmiddellijk in ons zijn.

Maar zoo blijft dan het oneindige alleen een onderstelling, waarvan men uitgaat, zonder dat men het regt om van haar te beginnen bewezen heeft, en hierin ligt het gebrekkige van JACOBI's beschou-

wing. Wel had hij de behoefte aangetoond, om, zoo er iets kon worden bewezen, eene eerste waarheid ten grond te leggen, die onbewijsbaar was, maar de aanwijzing, dat die behoefte tevens een regt en een pligt was, had hij verzuimd. Juist daarin bestaat het groote probleem, en men kan niet volstaan met zich aan zijne oplossing te onttrekken, hoe God als de eerste waarheid onbewijsbaar en toch meer dan een hypothese is, hoe hij de grond van alles is en toch zijne erkenning zelve een grond moet hebben, hoe hij onbewijsbaar is en tevens bewezen wordt. Maar met de wijze, waarop wij het probleem stelden, wezen wij tevens den weg der oplossing aan. Wij kunnen wel geen grond van God aangeven, maar toch wel een grond, waarop wij zijn bestaan erkennen. Reeds vóór hij tot den tweeden vorm van zijn stelsel kwam, zag FICHTE dit helder in. De zedelijke wereldorde, God, moest de objektieve grond van alle dingen, onze zedelijke natuur de subjektieve grond onzer erkenning van God zijn. Maar die weg kon tot het doel niet leiden, want die zedelijke natuur zelve was betwistbaar en kon alleen in God worden bewezen. Later tracht hij dan ook een ander pad te bewandelen, en, nadat

hij alle voorwerpen buiten ons tot onze voorstellingen heeft hervormd, in het zoo ledige bewustzijn de verschijning van God aan te wijzen. De opleiding tot God kan alleen daarin bestaan, dat wij het bewustzijn door zijne geheele ontwikkeling vervolgen, totdat het de kennis van het absolute heeft bereikt. Zoo splitst zich de wijsbegeerte in twee groote deelen, het tot God opleidende en het uit God bewijzende, eene splitsing, die na FICHTE en KRAUSE ook door anderen is erkend, die met hen op dezelfde wijze den geest tot het bestaan van God zochten op te voeren.

En zoo wordt dan ten opzigte van Gods bestaan het hart volkomen verzoend met het verstand. Het behoeft tot geen algemeenen zin, geen zedelijk gevoel, geene bepaling van den wil meer zijn toevlugt te nemen, om de tegenspraak van het atheïsme te doen verstommen. De wetenschap zelve heeft aan zijne behoeften voldaan. Wijsbegeerte en godsdienst, vroeger telkens verdeeld en elkander de zege betwistende, zijn thans ten innigste verbroederd. Wat de hoogste waarheid der laatste is, dat is tevens de hoogste, de alomvattende waarheid der eerste. Slechts hierin bestaat het verschil, dat de godsdienst nog onmiddellijk en zon-

der bewustheid datgene is, waartoe de wijsbegeerte met volkomen bewustzijn zich verheven heeft, dat is, wat zij in dien zin, die hier de eenig mogelijke is, krachtig bewees.

Maar de vraag is niet alleen: bestaat het absolute? Zij is vooral deze: Wat is het absolute? Aan den geest, die zich tot God heeft verheven, dringt zich toch ook het bestaan van het eindige op. Hij kent zich zelven als beperkt; hij heeft andere eindige wezens tegen zich over; het probleem rijst voor zijn onderzoek op: Welke is de betrekking tusschen het eindige en oneindige? De beantwoording dier vraag vordert de hoogste inspanning van het denken. Velen maken het zich gemakkelijk door bij de bloote scheiding zich te bepalen, en het oneindige buiten het eindige, God buiten de dingen der wereld te plaatsen. Maar zoo houdt God op oneindig te zijn, en is zelf weder eindig geworden, en de wijsbegeerte is teruggekeerd tot een vorig standpunt, waarop zij noch het denken noch het godsdienstige gevoel kon voldoen. Zij heeft opgehouden op het veld der verzoening te staan; zij is teruggetreden op dat van den strijd.

Een eerste vereischte tot eene juiste beantwoor-

ding is de vraag zelve regt te vatten. Het bewustzijn heeft zich zelf leeren kennen als beeld, waarin zich het oneindige vertoont. Buiten dat oneindige kan er niets bestaan. Alleen dat oneindige heeft waarheid. En toch daar zijn ook eindige wezens. Zoo is dan de zwarigheid deze: Hoe kan het oneindige alles zijn, en toch het eindige bestaan? Het eenige antwoord op deze vraag moet dus luiden: de waarheid van het eindige is slechts in het oneindige, het eerste is slechts de zelfverwerkelijking van het laatste.

Maar ik verneem reeds den uitroep: dat antwoord is zuiver pantheistisch, en ik sta gereed rekenschap te geven van mijn gevoelen. Waarlijk, indien iedere wijsbegeerte, die de wereld als zelfverwerkelijking der godheid beschouwt, den naam van Pantheisme verdient, dan verklaren wij ronduit, dat onze leer geheel en al Pantheisme is, en wij maken de taal van den jongeren FICHTE de onze: iedere waarlijk bespiegelende wijsbegeerte moet op dien grondslag gebouwd zijn. Maar dan is ook met dien naam ons stelsel niet veroordeeld, en men kan ons niet toeroepen: HEGEL was Pantheist, gij zijt het ook; HEGEL wordt door ons verworpen, wij verwerpen dus ook U. Dat is de groote vraag,

niet met welken naam wij ons noemen, maar welke leer wij prediken; en die meent, HEGEL op wetenschappelijken grond te mogen oordeelen, kan tegen ons het vonnis niet uitspreken, zoo lang hij het onbewezen laat, dat even als onze naam, zoo ook onze leer overeenstemt. Bestaat het Pantheisme alleen daarin, dat er geen verschil wordt erkend tusschen het bewustzijn Gods en het bewustzijn der wereld, hetzij die éénheid als eene oorspronkelijke en levenlooze, zoo als bij SPINOZA, hetzij ze als een levend proces, zoo als bij HEGEL, wordt opgevat, dan meenen wij ons boven het Pantheisme te hebben verheven. Dat hoogere standpunt heeft naar ons oordeel ook KRAUSE bereikt. Verschilt men van ons, en ziet men in zijne leer niets dan Spinozisme, welnu, dan kent men ons slechts als eigene ontdekking toe, wat wij zelven als alleen van een ander geleerd hebben voorgesteld. Wil men een voorbeeld van het verschil tusschen HEGEL en ons, men volge ons op het gebied der natuur. Gestadige wisseling van stof heeft er plaats in het menschelijke ligchaam; onophoudelijk verandert zij; zij kan niet het blijvende zijn. Maar bij al die wisseling blijft de vorm dezelfde; het beheerschende levensbeginsel, dat de stof verbindt en

onderhoudt, wordt niet uitgebluscht. Het openbaart zich in het stoffelijke ligchaam; hierin spreekt het zijn eigen bestaan uit. Maar dat vormende beginsel is niet alleen uiterlijk werkzaam; het heeft ook een innerlijk leven, het concentreert zich, en in dat innerlijke bestaan werkt het evenzeer, om later wat het daar gewrocht heeft door uiterlijk handelen over te brengen in de stoffelijke wereld. Zoo is er dus een innig verband tusschen ziel en ligchaam; beiden zijn één, en de kennis van den mensch is het standpunt ontwassen, waarop zij gescheiden waren, en de ziël een reiziger was, die bij toeval in het ligchaam verdwaalde, om het zoo dra mogelijk weder te verlaten. Maar als nu de wetenschap, aan dit dualisme ontworsteld, den geest alleen als het beginsel van het uiterlijke leven beschouwde, hem alleen in dien rijkdom van verscheidenheid ontdekte, dien het ligchaam vertoont, maar zijne innerlijke werkzaamheid, maar de in zich zelve levende éénheid ontkende, dan zou wel hare leer geen absolute leugentaal zijn, maar toch een eenzijdigheid, en daarom een dwaling, die ieders ervaring zou wederleggen. En op dit standpunt van eenzijdigheid staat HEGEL. God is hem wel het beginsel, dat in de wereld, in het uiter-

lijke werkt, maar niet de geest, die behalve deze werkzaamheid nog een innerlijk bestaan heeft, dat hem boven de wereld verheft, even als het denken, gevoelen en willen den geest verheft boven de werkzaamheid, die hij in het ligchaam vertoont. En kan zulk eene leer de behoeften van uw hart vervullen? Is het u genoeg, dat God eerst in U tot bewustzijn van zich zelven komt; dat als gij over God denkt, eigenlijk God over zich zelven denkt, en dat waar gij u verdiept in wijsgeerige bespiegelingen, God het toppunt zijner volmaaktheid bereikt? Is het u genoeg, dat in de natuur God in bewusteloosheid verzonken is? dat zij geen werk is van een zich zelven bewusten en zijn plan met wijsheid beramenden God? Kunt gij met rust en vertrouwen in haar leven, als zij geen gewrocht van verstand is, en hare wetten geen wetenschap prediken? Neen! gij wilt een schrede hooger, en de wijsbegeerte zelve reikt u de hand, om u op te leiden. Zij doet u zien, dat de leer van HEGEL u op geen dwaalweg plaatst, dien gij moet ontvlieden, maar op den regten weg, dien gij moet afloopen, en waarop uwe dwaling slechts daarin bestaat, dat gij meent reeds tot den eindpaal te zijn genaderd. Even als de onderzoeker

van den mensch den geest niet alleen als werkend beginsel des ligchaams moet erkennen, maar hem tevens een innerlijk bestaan toeschrijven, even zoo moet de wijsgeer in God niet alleen de kracht zien, die zich uit in de wereld, maar die ook een innerlijk leven heeft boven die wereld, die een geest is, en slechts daardoor in den rijkdom der verscheidenheid toch éénheid blijft. En het is gemakkelijk, om dien weg aan te wijzen, waarop zich HEGEL's Pantheisme heeft gevormd, en waarop wij moeten voortgaan. Het onderzoek van ons bewustzijn, de kritiek van ons kenvermogen, brengt ons tot de uitkomst, dat God is. Zoo verkrijgen wij het allerledigste en abstraktste denkbeeld van het zijn. Wij moeten daarom voor onzen geest roepen, wat het zegt te zijn. En eerst als wij zoo leerden kennen, waaraan alleen het praedikaat van een waarachtig zijn kan worden toegeschreven, eerst dan kunnen wij zeggen, wat God is. Wij moeten alzoo de ontologie ontwikkelen. Maar dan blijkt het ook, dat wij God leeren kennen zoo als hij is, en geenszins noodig hebben, om in een ijdel anthropomorphisme te verzinken, en de kennis van God naar de kennis van ons zelven te vormen. Moest hierin toch onze Godskennis bestaan,

dan wisten wij reeds vooruit, dat zij niets kon beteekenen, want eene voorstelling van het oneindige, naar die van het eindige gevormd, moet óf ledig óf ongerijmd zijn. Maar nu wij een begrip, dat van het zijn, bepalen, dat zoowel op God als op ons toepasselijk is, nu is de kennis van God vrij van vreemde inmengselen.

En welk is nu het resultaat van ons onderzoek, als wij dien aangewezenen weg betreden? Reeds vroeger stipten wij aan, hoe het skepticisme in de wet van oorzaak en gewrocht op tegenstrijdigheid gestooten was. De oorzaak kan slechts zich zelve verwerkelijken, en zoo is dan reeds wat nog niet is, en wat reeds is moet eerst worden. Dezelfde strijd schijnt in God te bestaan, die ook alleen zich zelven kan verwerkelijken. Maar in iedere realiteit, waarin hij zich openbaart, gaat hij toch niet verloren, want de onuitputtelijke bron voor nieuwe realiteiten blijft over. Daarin bestaat reeds wat zich later eerst moet verwerkelijken, dat is, wat nog niet reëel is, is toch reeds ideëel in God. Zoo bestaat reeds in Gods gedachten de geheele wereld zonder aan de vormen van ruimte en tijd gebonden te zijn, voor zij in die vormen van tijd en ruimte werkelijk te voorschijn

treedt. God is het denkende verstand, dat het plan der wereld ontwerpt en haar doel stelt, om haar dan door zijnen wil tot aanzijn te roepen. Hij is de wederkeerige doordringing van verstand en wil; hij is geest, niet een geest, die buiten de wereld staat[1]), en dus, al laten wij de ongerijmdheid zelve daar, eindig wezen zou als de onze, maar de oneindige geest, wiens denken alles ontwierp en doorziet, wiens wil alles vormt en beheerscht.

En ziet daar dan ook ten opzigte van Gods natuur den mensch geheel met zich zelven verzoend, en de schoonste harmonie tusschen zijn verstand en zijn hart tot stand gebragt. Wij hebben leeren kennen, dat en wat God is; en het is geene vermetelheid onzer wijsbegeerte, als zij niet terug wil keeren tot den strijd van het onderzoek, en nog minder tot de onschuld van het geloof. Neen! zij wil zich van de hoogte van haar bewustzijn niet afstorten tot den lageren grond der bewusteloosheid. Wat het vrome geloof in kinderlijke onschuld aannam, dat heeft zij leeren doorzien en tot gekende waarheid verheven. Zij reikt aan het

---

[1]) Evenmin als onze geest buiten ons ligchaam is.

godsdienstige geloof de hand, niet om daartoe af te dalen, maar integendeel om het tot zich op te heffen. Wat door het hart reeds beleden wordt, maar voor het verstand nog door nevelen verborgen is, dat wil zij ook daarvoor verhelderen, en daarom vaagt zij die nevelen weg. Zoo ontsteekt zij het licht voor zijne kennis, verwarmt en heiligt zijn hart, reinigt en bestemt zijn wil en zijn leven. Zoo, den mensch met zich zelven verzoenende, plaatst zij hem in den vollen glans der goddelijke waarheid.

Edelgrootachtbare Heeren! Curatoren dezer hoogeschool! Gij hebt het gehoord, hoe de wijsbegeerte den mensch met zich zelven verzoent. Die ontvouwing was U zeker welkom. Ook tot U toch zal de taal wel zijn doorgedrongen, dat de wijsbegeerte eene dienares van het geloof moet zijn, die overtollig is, waar de vorstin zelve verschijnt en tot ons spreekt. Ook U zal men het hebben voorgehouden, dat op het gebied der bovenzinnelijke waarheden (en dit is het eenige gebied, dat zij kent) de bespiegeling ijdel is, verstand en hart in

heeten strijd brengt, en den mensch, die in het licht van vrome overtuiging voortwandelde, met een nacht van twijfeling en ongeloof bedekt. En toch heeft die taal uw verstand niet bedwelmd. Of zoudt gij dan uwe krachten hebben ingespannen, om wijsgeerig onderwijs te doen herleven? Ware het dan niet beter geweest, eene wetenschap te verbannen, die haren naam onwaardig is, die het verstand ledig, het hart koud, en het leven onvruchtbaar laat? Gij hadt eene hoogere gedachte van het doel onzer hoogescholen. Het stond U voor den geest, dat zij den mensch tot zelfstandigheid moeten vormen, die mede wil stemmen over de wetten, waaraan zij zal gehoorzamen. Eere zij U, dat gij zoo gezind waart in dagen, waarin zoo veel onmagt heerscht, en waarin men den ballast der wetenschap zoo gaarne over boord zou werpen. Aan uwe roeping getrouw, besloot gij de plaats van den waardigen SCHRÖDER niet ledig te laten. Uwe keus bepaalde zich tot mij, en onze geëerbiedigde Koning vervulde uwen wensch. Ontvangt mijn opregten dank voor het vertrouwen, dat gij in mij gesteld hebt. Weest verzekerd, dat ik de krachten, mij door God geschonken, zal aanwenden, om uwe verwachtingen niet te bescha-

men. Schrikte het U niet af, dat ik de plaats van leerling met die van leermeester moet verwisselen, heilige ijver zal mij bezielen, om mij dien naam waardig te maken. Ik gevoel, dat gij mij tot een hooge taak geroepen hebt, en dat er mij nog veel ontbreekt, wat bij rijperen leeftijd niet zou mogen ontbreken, maar ik gevoel mij tevens opgewekt, om onbezweken voort te gaan op het pad, dat mij door U werd aangewezen. Ook op uwe ondersteuning, waar ik die behoeven zal, durf ik rekenen. Veel kunt gij doen, om ons den last te verligten en het doel zekerder te doen bereiken. En aan het vermogen paart gij den wil. Reeds weet ik het bij ondervinding en door de getuigenissen mijner ambtgenooten, dat gij uwe betrekking niet alleen als een eerepost beschouwt, maar als een heilige roeping, om waarheid en deugd te bevorderen, en toe te zien, hoe zij hier worden aangekweekt. Reeds weet ik het, dat gij, door uwen kundigen en algemeen geachten Secretaris bijgestaan, veel over hebt voor onze hoogeschool. Ik ontving van uwe welwillendheid reeds eene proeve, toen ik U voorstelde, welke zwarigheden het in zich had, om bij eene nieuwe wereld van gedachten de taal te bezigen, die aan een oudere

wereld behoorde en zelfs in haar niet kon voldoen. Geen heerschend gebruik deed U huiveren, om met mij in te stemmen, en het was uw verlangen niet, om de rijpe en volle vrucht tot den omvang des bloesemknops zaam te drukken, opdat zij sap en krachten verliezen zou. De vraag kwam niet in U op: Wat eischt de gewoonte? maar alleen deze, die voor ieder man van karakter de eenige is: Wat is goed? Gij zijt gewoon, U tot haar te bepalen, en naar het antwoord, dat de rede U geeft, te handelen. Mogen uwe pogingen met vruchten worden bekroond, en U die zelfvoldoening bezielen, waarmede ieder beloond wordt, die het leven als een tijd van werken beschouwt.

Hooggeleerde Heeren! Waarde Ambtgenooten! Het heeft mij moeite gekost, om U met dien naam te begroeten. Maar gij zelven gaaft mij moed, toen gij mij met hartelijkheid en deelneming zijt voorgekomen. Van uwe belangstelling heb ik reeds vele blijken ondervonden. Zij geven mij hoop voor de toekomst. Te regt oordeelt gij, dat er een naauw verband der wetenschappen is, en dat de wijsbegeerte als in het middelpunt staat, om stralen uit te zenden en op te nemen. Durf ik U de verwezenlijking van het eerste niet toezeggen,

gunt gij mij het laatste. Ik wil mij niet bedienen van de gewone tegenstelling van mijne zwakheid tegenover uwe kracht; want de bescheidenheid, die in woorden bestaat, wordt gemakkelijk verkregen; maar ik wil U toonen, dat ik mij heb voorgenomen, veel van U te leeren, en met U voort te gaan naar hetzelfde doel. Gij hebt aan mijnen voorganger velen een trouwen vriend, één uwer een geliefden bloedverwant, allen een waardigen medearbeider verloren, en aan zijne nagedachtenis hebben sommigen uwer een hartelijk en dankbaar woord toegewijd. Gij vergt immers niet van mij, dat ik zijn gemis U zal vergoeden? Gij zult immers met de poging tevreden zijn, al ontvliedt haar nog het doel? Indien het door liefde voor waarheid, zoo als zij hem bezielde, en door brandenden ijver kan bereikt worden, dan zie ik het mij reeds naderen. Maar ik heb uwe hulp en medewerking noodig, en gij zult ze mij schenken, want wij betreden éénen weg en hebben één uitzigt. Velen en dikwijls regtmatig zijn de klagten, die over den geest van verslapping uitgaan, die het eens zoo krachtige Nederland als bedwelmd heeft. Kunnen wij niet alles verbeteren, veel is er toch in onze magt. Kunnen wij het leven niet

scheppen, wij kunnen het toch opwekken en verhoogen; wij zijn leeraars der waarheid, wier roeping het is, haar alleen te volgen, en hen, die ons zijn toevertrouwd, met een waarheidszin te bezielen, die niet naar moeite of rust, naar afkeuring of wierook vraagt, maar die zich zelven vergeet voor het doel, dat hij beoogt. Doch wat spreek ik tot U, als moest ik U de roeping voorhouden, die tot U kwam? Neen! mij zelven slechts wilde ik ze voor den geest brengen, en door ze openlijk uit te spreken U overtuigen, dat wij hetzelfde zoeken. Vuurt mij aan door uw voorbeeld, schraagt mij door uwe hulp, bemoedigt mij door uwe vriendschap; en onze ééndragt zal magtig zijn voor het rijk des lichts.

Hooggeleerde Heer VAN ASSEN! die door uwe tegenwoordigheid uwe hartelijke deelneming aan den dag legt. Het is een nieuw bewijs van toegenegenheid, dat ik van U mag ontvangen, en gij gunt het mij immers, U daarvoor openlijk mijnen dank te brengen. Indien ik terugzie op de jaren, die ik ook onder uwe leiding doorbragt, dan schijnen ze mij een loopbaan, waarop overal gedenkteekenen uwer trouwe vriendschap staan opgerigt. Bij alle mijne pogingen werd ik door U geholpen

en aangemoedigd. Gij waart mij meer dan leermeester, meer zelfs dan vriend, en kwaamt mij met eene liefde te gemoet, zoo als ik ze naast mijne ouders van niemand verwachten kon. Had ik het niet durven vermoeden, dat ik ooit, veel min zoo spoedig, tot dezelfde betrekking met U zou worden geroepen, U of uwen ambtgenooten was het geen aanstoot, dat hij, die nog kort geleden uwe lessen ontving, thans ééne taak met U zou vervullen. Integendeel, gij hadt die verandering gehoopt, gij naamt levendig deel in mijne vreugde, en opregt gemeend waren uwe heilwenschen. Openlijk gaaft gij er een bewijs van, toen uwe achtbare vergadering mij de doctorale waardigheid opdroeg. Nooit zal ik het vergeten, wat ik aan U te danken heb, en gelijk ik het vroeger heb uitgedrukt, ik wil trachten door daden mijne erkentelijkheid te toonen. Alleen daarin kunnen zij bestaan, dat ik voortga naar het doel, mij te Leiden gewezen. Uwe hulp zal mij nimmer ontbreken. Moge voor de wereld onze betrekking veranderd zijn, voor ons zelven blijve zij altijd dezelfde. Ik heb aan mijne vroegere leermeesters een nieuw verzoek te doen: Blijft mijne leeraars en mijne vrienden. Laten wij, al zijn wij niet aan

dezelfde plaats vereenigd, zoo veel in ons is streven om eene ware vertegenwoordiging der wetenschap tot stand te brengen. Laat er éénheid zijn tusschen onze hoogescholen, zij alleen werkt het goede. Ik weet het, gij wilt er toe medewerken, en ik zie hier ook velen mijner beste vrienden, wien dezelfde ijver bezielt, wier namen de wetenschap reeds met achting noemt, van wier arbeid zij zich de rijkste vruchten belooft. Zoo wordt de gedachtenis aan het verledene mij een bron van hoop voor de toekomst. Maar is het mij aangenaam, den vervlogenen tijd te herdenken, de uren van leering en genot, met U en met hen doorgebragt, er is een bodem van bitterheid in dien kelk van vreugde. Het is als stond ik aan het graf van WEIJERS. Reeds ging een tweetal jaren voorbij, en nog bloedt de wond, die zijn verlies geslagen heeft. Wien ik had moeten missen, hij althans zou hier niet hebben ontbroken. Maar het is mij, alsof zijn geest herleeft, of hij voor mij staat en mij toeroept: Gij hebt denzelfden weg gekozen, dien ik bewandelde, den weg van wetenschap, die alleen waarheid zoekt, al moest zij dan strijd voeren tegen vooroordeelen. Ga er onbezweken op voort; het eind is de zege-

praal der waarheid. Ja! die opwekking wil ik volgen, onvergetelijke vriend! Aan de herinnering van U wil ik kracht en ijver ontleenen. Uwe voetstappen wil ik drukken; ik wil met U geen ander doel kennen dan hetgeen waar is en goed.

Een woord tot U, dierbare Vader! wien hier te missen mij de vreugde van dezen dag zou vergallen. Wel is het zalig voor mijn gemoed, dat althans één dier ouders, aan wien ik alles dank, hier tegenwoordig is, en mij met zegenende blikken bij den eersten tred op mijne nieuwe loopbaan volgt. Maar ook voor U moet het zalig zijn, nu gij den jongste uwer zonen eene taak ziet beginnen, die aan de heiligste belangen van ons vaderland gewijd is. Zoo zijn ze dan verhoord, de vurige beden, die gij en mijne geliefde moeder voor mij hebt opgezonden, en wat niet in uw vermogen was, dat heeft God ons geschonken. O! nog heugt het mij, hoe voor zeven jaren, toen ik de ouderlijke woning verliet en het Vaartwel! U toeriep, de vraag op uwe lippen was: Wat zal er van hem worden? Vrees vervulde U het harte; maar de vrees week voor vertrouwen, en het vertrouwen is niet beschaamd. Maar ik stond ook niet alleen en onvoorbereid op mijnen weg. De

beste leidsman vergezelde mij, en voor verflaauwing bewaarden mij uwe lessen. Indien ik in den wijngaard des Heeren geen onnutte dienstknecht wezen zal, U komt er de eer van toe, die mij tot ijver en pligtsbetrachting hebt opgewekt. Welligt zult gij niet lang meer getuigen zijn, of ik aan uwe woorden getrouw blijf, maar één is er, die getuigen zal, of ik ooit de pligten uit het oog verlies, waarop gij mij gewezen hebt; en aan dien ééne heeft uw gebed mij opgedragen. O! indien bij Hem ook die zegen welgevallig is, dien het kind met diepen eerbied over zijne ouders durft uitspreken, dan zij Hij in genade U nabij, en ook in den avond uws levens schijne het licht zijner liefde vertroostend in uw hart.

Nog een woord tot U, aanzienlijke schaar van Jongelingen, die ook thans de hoop zijt van uw vaderland. Want als de kracht verflaauwd is en de moed gezonken, dan kan het oog slechts op U gevestigd zijn en van U iets beters verwachten. Zult gij die hoop beschamen? Zult gij weinig waarde hechten aan den tijd, hier doorgebragt, en zal de verbreiding van waarheid en deugd een klank zijn die U niet treft? Moedeloos zou ik mijne taak beginnen, als ik dat moest vermoeden.

Maar neen! gij zijt immers hier gekomen, doordrongen van het hooge belang der wetenschap. Voor U inzonderheid is deze plegtigheid, die anders ijdel wezen zou, door de gewoonte voorgeschreven. Want degeen, die voortaan mede zal werken aan de verlichting van uwen geest, moet U, als hij dat werk aanvaardt, met de eischen bekend maken, die hij aan zich zelven doet, en met de verwachtingen, die hij van zijne wetenschap durft koesteren. Van dat plan was ik in mijne redevoering doordrongen. Daarom wees ik U op de geschiedenis, die als de inleiding en proloog is van het groote stuk, dat wij moeten afspelen. Door haar eerst kennen wij de taak, die ons is aangewezen. Ik hield U voor, hoe zij ons voortgang en ontwikkeling vertoonde. Zoo bestreed ik een vooroordeel, dat velen durven uitspreken, als ontvouwde de geschiedenis der wijsbegeerte eene rij van stelsels, die elkander vernietigen. Bestrijding en vooruitgang is geen vernietiging, maar slechts opname in iets hoogers; of wordt de bloesem vernietigd, als hij tot vrucht is gerijpt? Ruiterlijk erkende onze ronde BORGER, dat er op het gebied der godsdienst nog veel meer strijd heerscht, dan op dat der wijsgeerige bespiegeling. Zult ge U

daarom van haar afkeeren? Neen! veeleer hecht gij aan haar uw harte; en toch wat de één godsdienst noemt, is den andere ketterij en dwaasheid; de scholen worden hier tot sekten, en terwijl daar enkele wijsgeeren elkander de waarheid betwisten, ontzeggen hier millioenen elkander de zaligheid tevens. Zoo héerscht er overal verdeeldheid en tegenspraak. Gij vertrouwt aan den arts uw leven, en toch het éene stelsel staat vijandig tegen het andere over, en verschillende geneeswijzen bestrijden elkander. Gij verwacht van den regtsgeleerde eene goede bedeeling des regts, en draagt hem het bestuur van uwen staat met gerustheid op, en toch er wordt zelfs over het karakter des regts en over het doel van den staat getwist. En als gij in deze wetenschappen telkens verzoening ontdekt, om dan wederom strijd en wederom verzoening te aanschouwen; als gij hier de menschheid telkens eene schrede ziet vorderen; hoe zoudt gij die ontwikkeling elders betwijfelen? Hoe zoudt gij den draad miskennen, die de wijsgeerige stelsels verbindt? Maar tegelijk wees ik U aan, wat onze grondslag is voor de toekomst. Wat het denken in den loop der eeuwen verkreeg, wordt der menschheid nooit weder ontrukt. Daarom

bezielt ons kalmte en ongeschokt vertrouwen, waar wij te midden van verschillende meeningen U den weg wijzen, dien wij zelven zijn ingeslagen. Uit dit oogpunt toch beschouwen wij onze roeping; geen meester zult ge in mij vinden; mijn karakter en mijn leeftijd stooten het denkbeeld van ieder meesterschap verre van zich; maar een vriend en raadsman wil ik U zijn, die met U voortwandelt op hetzelfde pad. Indien gij slechts werktuigen waart in mijne hand, mijn doel zou nimmer bereikt zijn; ik ben met U slechts een werktuig van den geest der menschheid. Slechts naar zijne roeping moeten wij vragen; tegenover anderen moeten wij allen zelfstandig zijn. Geen blinde onderwerping, maar eigen keus; geen aannemen, maar eigen oordeel, ziet daar de leus van ons leven! Om U tot die zelfstandigheid te vormen, daartoe wil ik het mijne bijdragen. Niet het schemerlicht van eenig stelsel, dat afgesloten is en geen ontwikkeling erkent, maar de middagzon der waarheid moet ons beschijnen. De eerste raad, dien ik U geef, is deze: Leert vrij te zijn. Dien raad geef ik U ook daar, waar ik uw vertrouwen vraag en U van het mijne verzeker. Jongelingen! gevoelt uwe roeping en uwe krachten. De eer van het

vaderland hangt van U af. Gij staat daar als op den akker der waarheid; zegt mij, zal er eens rijkelijk geoogst worden? De keus is aan U, of gij werkeloos, maar dan ook vergeten wilt zijn, dan of gij wilt arbeiden, maar dan ook ten zegen zijn der menschheid. Ik weet het, thans kiest gij het laatste. Welaan dan, zijt onbewegelijk in die keuze; laat de handen niet verslappen, maar strekt ze uit naar den ploeg; de Heer zal den wasdom geven.

Ja! dat mogen wij van U vertrouwen, in wien alle waarheid is. Uw geest verlichte ons verstand, en de uitkomst zal onze hoop bekroonen. Zoo bloeije deze Hoogeschool onder uwen zegen, zoo ga er niet verloren wat hier wordt gewerkt, en er zij verhooring op ons gebed:

BESTRAAL ONS, ZON DER GEREGTIGHEID!